

Росіна Румар

МУЗИЧНА ОСВІТА КАМ'ЯНЕЦЬ-ПОДІЛЬСЬКОЇ ЧОЛОВІЧОЇ ГІМНАЗІЇ У
ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розкриваються форми музичної освіти і аналізується концертне життя Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії у другій половині ХІХ на початку ХХ століть.

Ключові слова: музична освіта, чоловіча гімназія, концертне життя, нотна грамота, хоровий спів.

У зв'язку з утворенням української державності в наукових колах все більший інтерес викликають ті питання, які пов'язані з дослідженням регіонального культурно-мистецького руху, що набув широкого розгалуження у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття. Питання музичної культури окремих музичних регіонів вже не раз поставало у поважних дослідженнях, зокрема західноукраїнську музичну культуру як особливе явище розглядали М.Загайкевич, С.Павлишин, Й.Волинський, М.Білинська, Л.Яросевич, Л.Кияновська та інші. Вельми актуальною є потреба дослідження музично-хорового життя окремих ділянок Подільського краю, яке до цього часу залишається «білою плямою» у вітчизняному музикознавстві.

Мета статті – проаналізувати на основі архівних документів форми музичної освіти і визначити їх роль у концертному житті Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття, та надати цим фактам хронологічної послідовності.

Наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ століття освіта на Поділлі переживала важкі часи. Зважаючи всезростаючого впливу поляків та росіян, створювались умови, за яких викладання адаптувалось до російських імперських взірців. З одного боку, розвивалась інфраструктура середніх навчальних закладів правлячого режиму, а з іншого – з'являлись установи з приватної ініціативи (в основному це були заклади для жінок). У другій половині ХІХ століття закладами середньої освіти в м. Кам'янці-Подільському були: духовна семінарія; 1 чоловіче та 2 жіночих гімназії – Маріїнська і приватна жіноча гімназія пані Славутинської; два духовних (чоловіче і жіноче), технічне, реальне і комерційне, одне міське двокласне, і три міських однокласних училища тощо.

Історія чоловічої гімназії починається з діяльності Вінницької школи, що в 1814 р. реорганізували у Подільську губернську гімназію. Проте в ній вчилися здебільшого діти католиків, а після польського повстання гімназію у Вінниці закрили і перевели в 1833 р. до Кам'янця-Подільського.

При вступі до чоловічих гімназій були особливі вимоги, тому що мали «приймати тільки таких дітей, які перебували під опікою осіб, здатних надати достатню за поруку в правильному над ними домашньому нагляді та надати їм необхідні для навчальних занять зручності» [1]. Отже, керівництво заздалегідь турбувалось про сприятливі умови навчання в закладах, де надавали ґрунтовну освіту.

Атестат про закінчення гімназії відкривав багатьом шлях до університету, а рівень освіти дозволяв випускникам претендувати на найкращі вищі навчальні заклади України. Так, 1886 р. у Київському університеті на різних курсах вчилася 90 випускників Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії.

Переглядаючи особові справи і атестати успішності учнів, можна стверджувати, що обов'язковим предметом у навчанні були «співи», які надавали молоді необхідні знання з музичної грамоти. Але не завжди процес навчання музики проходив у гімназії на належному рівні та забезпечував необхідні знання. Часта зміна викладачів спричинялася до безсистемної роботи, про що свідчить зауваження одного з викладачів: «...так как в Подольской гимназии до сих пор велось изучение пения без всякой программы, метода и системы, то оказывается, что ученики всех классов вовсе неподготовлены к пению» [5, 23]. Це зауваження належить викладачу співів Івану Силевичу і датоване 25 січня 1883 року. Воно пояснює причину виникнення в цьому ж році детально опрацьованої навчальної програми зі співів для всіх класів чоловічої гімназії, яку наводимо нижче:

1 і 2 клас. Теоретичні відомості: а) значення нот у співі та їх вид; б) п'ятилінійна нотна система та відлік ліній системи; в) написання нот на лініях, між лініями, вище та нижче ліній; г) найменування і кількість нот; д) значення нот по виду і значення їх по місцю що вони займають в нотній системі; е) ключ та його значення; є) значення пункту при ноті; ж) гама звичайна; з) тони та півтони натуральні; и) інтервали нот; і) загальне правило для співу: положення корпусу та відкривання рота, вірна вимова голосних букв, вдих та видих (вдыхание и передышка) під час співу, точність інтонації та рівність темпу.

Практичні заняття: а) спів гам; б) «упражнения в сольфеджиях»; в) «упражнения в интервалах»; г) «упражнения в нотах с пунктами».

3-4-5 класи. Теоретичні відомості: а) про ноти; б) про назви і кількість нот; в) про ключі; г) про інтервали; д) про поділ нот; е) про пункти; є) про паузи; ж) про темпи; з) про знаки; и) про тони і півтони; і) про веселу і жалібну гама; ї) про терміни; й) про виразність; к) про дрібні ноти (прикраси); л) про синкопи.

Практичні заняття: а) спів діатонічної гама та інтервалів (в унісон); б) проба голосів і розподіл їх на 4 партії для співу чотирьохголосних пісень.

6-7-8 класи. /Курс регентський/ Теоретичні відомості. Ознайомлення з правилами регентського мистецтва: а) вибір голосів до хору; б) розпізнавання тембру голосу; в) визначення розміру (регистру) голосів; г) численність та узгодженість, злагодженість голосів в хорі; д) розставлення голосів для співу в розумному порядку; е) вивчення гам у всіх співацьких ключах; є) вивчення таблиці акордів з діезами та бемолями; ж) знайомство з партитурами; з) задавання тону по камертону, и) правила керування хором в творах без ритму, з ритмом та в речитативі; і) «приличная» манера керування хором; ї) про діатонічні, хроматичні та енгармонічні гама; й) про три-, чотири- та п'яти-звуччя з їх оберненнями; к) про інтервали «прямые и косвенные» з їх оберненням; л) про акорди консонуючі і дисонуючі; м) «о правильном ходе интервалов»; н) про модуляції; о) про каданси» [5, 23].

Аналізуючи цю програму, можна припустити, що випускники гімназії мали ґрунтовні знання з теорії та практичні вміння керування хором як світським, так і церковним [11, 2]. Такий розподіл визначався специфікою використання світської та церковної музики у тогочасному православному суспільстві, музичною мовою та жанрово-стильовими засадами творів, виконуваних під час різних заходів. Викладач співів навчав «правильному нотному пению по уставу церковному» в вільний від уроків час – 4 години на тиждень (2 години – церковний спів, 2 години – світський), крім того, перед Літургією кожного недільного, святкового та Високоурочистого дня була передбачена додаткова репетиція хору [14, 3].

Виконання творів духовного змісту як канонічних, так і паралітургійних учнями гімназії підтверджується знаходженням в бібліотечних списках великої кількості назв духовних хорових книг та окремих творів: «Сокращенный обиход для церковного нотного пения в 2-х частях» [2, 55], «Последование молебных пений», «Ирмологий нотного пения», «Октоих нотный» [3, 134], хорові концерти Д.Бортнянського: «Воспойте Господеви песнь нову», «Господи, силою твоею», «Милости твоя Господи во век воспою», «Боже, песнь нову воспою тебе», «Вскую прискорбна еси душа моя» та багато інших, «Слава во вышних Богу» та «Исповемся Тебе Господи» В.Давидова, різні духовні пісні: «Херувимськіе» Д.Бортнянського та Симоновського, «Верую» М.Березовського, «Ангел вопияше» Макарова, «Отче наш» Д.Бортнянського та Ф.Львова, псалом А.Веделя «На реках Вавилонських». Паралельно знаходимо назви і світських хорових творів, але переважно це аранжування російських народних пісень: Афанасьєв «64 русские народные песни», складені на 3,4,6 голосів; Воротніков «Новейшее собрание русских песен аранжированных на 4 голоса для С,А,Т,Б.»; Рожнов «Родные звуки» альбом зі 101 російською народною піснею для однорідного 4-голосного хору тощо [14, 16].

Паралельно з церковним співом розвивалось світське мистецтво. Наприклад, у програмі другого літературно-музичного вечора вихованців чоловічої гімназії 6 квітня 1883 року, куди запрошували учениць жіночих гімназій, були виконані хорові номери у мішаному складі, окремо чоловічим і жіночим хором, а також ансамблі інструменталістів, соло та прочитана поезія сучасних письменників. Подаємо зміст програми в оригіналі:

«Відділення І.

1. Гімн «19 февраля 1880 года» муз. інспектора гімназії В.І.Петра виконає зведений хор учнів.
2. Тріо Рейєнгера d-moll, Allegro і фінал виконають учні – 5 кл. Подгурський (скрипка), 5 кл. Павловський (віолончель) і 8 кл. Покровський (фортепіано).
3. Діалог з драми «Ян Гус» – уч. 8 кл. Камишанський і Чекерський.
4. а) Молитва (Ave Maria) муз. Ф.Шуберта;
б) Арія Демона з оп. «Демон» А.Рубінштейна виконає на ф-но інспектор гімназії В.Петр.
5. «Соловей» муз. Галенковського вик. на скрипці уч. 6 кл. М.Подгурський.
6. Хор русалок з опери «Русалка» муз. Даргомижського виконає жіночий хор.

Відділення ІІ.

7. Увертюра з опери – вик. уч. 5 кл. К.Подгурський (скрипка), 5 кл. Павловський (віолончель), 5 кл. Мартиновський (флейта), 8 кл. Покровський та інспектор В.Петр на ф-но.
8. «Грешница» вірш А.Толстого – уч. 8 кл. Камишанський.
9. «Встает заря» муз. Базена виконає чоловічий хор.
10. «Поток богатыр» вірш А.Толстого – уч. 8 кл. Чекерський.
11. «Романс» муз. Серве вик. на віолончелі уч. 5 кл. Павловський.
12. «Камаринская» вик. зведений хор» [6, 20].

Отже, переглядаючи програму виступу, можна пересвідчитись, що вихованці отримували знання не тільки з хорового співу, але й навчались гри на музичних інструментах. Хоча в навчальних планах гімназії не зустрічається інформація про інструментальну освіту до 1896 року, але в листуванні директора гімназії з попечителем Київського навчального округу за 1896 рік є прохання на дозвіл офіційної посади викладача музики, оскільки «некоторые воспитанники вверенной мне гимназии, обучавшиеся на дому игре на струнных и других бальных инструментах, в последнее время, с моего разрешения, сгруппировали оркестр и устроили несколько сыгрывов в здании гимназии под руководством приглашенного мною для этой цели некоего Янковского, окончившего с успехом полный курс консерватории. Опыт превзошел мои ожидания, и в день годовичного акта гимназии 18 ноября 1895 года этот оркестр... исполнил несколько пьес, доставив этим удовольствие гостям... и вызвал единодушные похвалы» [9, 2].

У різні часи на посаді викладача музики та керівника струнного або духового оркестру були високоосвічені люди: Радомир Нейман – вихованець Кам'янець-Подільської гімназії, який у період навчання (1896-1899 рр.) допомагав та замінював капелмейстера [8, 2]; Гофман Вільгельм (1903-1910 рр. – викладач музики в гімназії) – пройшов курс теорії музики та закону гармонії в Королівській Консерваторії Музики в Мюнхені [15, 3]; Сігалов Альфред Бертольдівич (1910-1912 рр. – викладач музики в гімназії) – закінчив консерваторію в Штутгарті [13, 6]; Камінек Зденек Рудольфович (з 1912 року до 1917 року викладач музики в гімназії) – закінчив Празьку консерваторію [12, 3].

Отже, результатом плідної роботи з учнями в оркестрі викладача-ентузіаста Янковського та симпатій з боку керівництва та міських жителів стала офіційною посада викладача музики, внаслідок чого директором гімназії був закуплений комплект з 20 духових мідних інструментів на чеській фабриці музичних інструментів «В.Ф.Червений и сыновья», оскільки «духовой оркестр пользуется большей симпатией, чем бальный» [7, 1].

Отже, різні форми музикування: церковний і світський хоровий та сольний спів, гра на струнних та духових інструментах – сприяли підвищенню культурного рівня вихованців і суспільства, оскільки вчителями були високоосвічені люди, та збагаченню репертуару для проведення концертів, які відбувались доволі часто в місті.

В архівних документах знайдені згадування про урочистості, проведені в місті на честь вшанування пам'яті М.В.Гоголя 12 квітня 1909 р. Передбачаючи святкування цієї події, дирекція чоловічої гімназії звернулася до нотного видавництва «Циммерман» в Санкт-Петербург із замовленням надіслати ноти хорового твору «М.В.Гоголю» (муз. В.І.Главача, сл. К.К.Случевського) для змішаного складу, та гімн «Слава художнику смеха могучего» (муз. М.Четвертакова, сл. М.Бистрова) для мішаного і чоловічого складу [10, 7].

Вихованці всіх навчальних закладів міста (приблизно 4000 чоловік) урочистою колоною з прапорами та вінками під музику духових оркестрів та спів хорів проходили по Губернаторській площі в центрі міста. Мішаний хор чоловічої та жіночої гімназій під акомпанемент духового оркестру технічного училища виконав кантату «Ты славься, ты славься, наш гений родной», зведений хор усіх навчальних закладів виконав «Славянский марш», а після покладання вінків заспівали народний гімн «Боже, Царя храни!» [4, 46]. Протягом дня духові оркестри грали аранжовані російські пісні біля Пушкінського дому.

Отже, великі урочисті події в Кам'янці-Подільському не обходились без музикантів, зокрема без духових оркестрів, які існували в чоловічих училищах та хорових колективів усіх навчальних закладів міста. Це свідчить про належне викладання предмета «співу», а також про сприяння з боку начальства щодо забезпечення навчального процесу сучасним нотним матеріалом.

Серед збережених документів концертних програм знаходиться інформація, що деякі святкування готувались спільними зусиллями вихованців чоловічої та жіночої гімназій, і тоді хорові номери вже були не тільки для однорідного складу хору, але й для мішаного. З програми святкувань 100-літньої річниці Бородінського бою середніми навчальними закладами Кам'янця-Подільського, що відбувалось у приміщенні Пушкінського Народного дому 26 серпня 1912 р., було виконано зведеним хором учениць жіночих гімназій п. Славутинської і Маріїнської, вихованців чоловічої гімназії та технічного училища – «С нами Бог» і хоровий концерт Д.Бортнянського «Господи силою Твоею», кантату Кастальського «В память 1812 года»; хором чоловічої гімназії – кантату Єрошенко, на слова М.Лермонтова «Бородино», і оркестром балалаечників чоловічої гімназії «Ювілейний марш» [16, 1].

Перелік вищезгаданих програмних творів, представлений у виконанні зведених колективів чотирьох навчальних закладів, наводить на думку про те, що репертуар виконавців був доволі складним і вимагав особливо професійних диригентських та організаційних якостей викладачів.

Програми учнівських концертів заздалегідь складались організаторами і подавались на рецензування, в окремих випадках їх затверджували, деколи «радили» відмовитись від конкретного номера, найчастіше це була поезія, яка, на думку цензорів, політично загострювала сучасний стан речей. Іноді програми концертів доволі суттєво змінювались.

Таким чином, в другій половині XIX століття в чоловічій гімназії Кам'янця-Подільського особлива увага приділялась предметам «співу» та «музика», що продовжили традиції «церковного співу» і трансформувались в предмет, який ознайомлював з творами світського спрямування. Паралельно до володіння хоровими навичками популярність серед чоловічих училищ набуває предмет «музика», який дозволяє спочатку за допомогою ентузіастів, а згодом завдяки введенню його в навчальний курс створювати інструментальні оркестри (духові, струнні, оркестр балалаечників) та опанувати гру на різних музичних інструментах.

Навчальні хорові колективи обслуговували не тільки церковні богослужіння, часто вони брали участь у світських заходах – вокально-літературних вечорах, тематичних концертах вшанування пам'яті видатних осіб (М.Гоголя, М.Крилова, Т.Шевченка, М.Лисенка та ін.). Діяльність хору духовної семінарії, чоловічого і жіночих училищ мала позитивний вплив на становлення і розвиток хорового руху на Поділлі і розглядається як одна з передумов творення хорової культури краю на наступних етапах.

ЛІТЕРАТУРА

1. Підгірна Л., Бабляк А. Була у Кам'янці чоловіча гімназія...: Штрихи до історії // Подолянин. – 1993. – 27 січня.
2. Державний архів Хмельницької області (ДАХО) Ф.64. – Оп.1. – Спр.1.
3. ДАХО Ф.64. – Оп.1. – Спр.27а.
4. ДАХО Ф.65. – Оп.1. – Спр.355.
5. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.127.
6. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.291.
7. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.524.
8. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.542.

9. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.597.
10. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.747.
11. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.1211.
12. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.1224.
13. ДАХО Ф.319. – Оп.1. – Спр.1276.
14. ДАХО Ф.319. – Оп.2. – Спр.92.
15. ДАХО Ф.319. – Оп.2. – Спр.398.
16. ДАХО Ф.319. – Оп.2. – Спр.536.

Rosina Rymar

MUSICAL EDUCATION OF KAMENEC-PODOLSKY MEN'S GYMNASIUM IN THE SECOND HALF OF XIX CENTURY AND IN THE BEGINNING OF XX CENTURY

In article are opening the forms of musical education and analyzing concert life of Kameneć-Podolsky men's gymnasium in the second half of XIX century and in the beginning of XX century.

Key words: musical education, men's gymnasium, concert life, ability to read musical notes, choral singing.

Марія Іздепська-Новицька

ПОШИРЕННЯ ТА РОЗВИТОК ДУХОВНОЇ МУЗИКИ НА ТЕРЕНАХ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті здійснюється спроба дослідити шляхи поширення та способи функціонування духовної музики, її роль та значення в репертуарі аматорських хорів на теренах Західного Поділля другої половини XIX – першої половини XX ст.

Ключові слова: хоровий концерт, літургійні твори, церковна музика, школа співу, виконавська майстерність.

У радянський період, коли розвиток культури в Україні був чітко регламентований та ідеологічно скоординований, на концертній естраді та у репертуарних програмах музичних навчальних закладів використовувалась переважно зарубіжна духовна музика А.Вівальді, Й.-С.Баха, Л.Бетховена, В.-А.Моцарта, Й.Гайдна, Ф.Генделя, Дж.Верді, Дж.Рссіні та ін. Духовні твори вітчизняних композиторів вивчались переважно за ново написаним літературним текстом, котрий не мав нічого спільного із оригіналом. Внаслідок цього величезний пласт церковної музики українських композиторів у їхньому авторському викладі був недоступним для широких мас слухачів.

Цей культурний феномен потребує всебічного вивчення та наукового узагальнення у зв'язку із його значним поширенням та поступовим зростанням. Внаслідок цього існує велика потреба у спеціальній музикознавчій літературі з вивчення історії вітчизняної музики та її витоків. Сюди входять дослідження історії духовної музики, вивчення специфічних напрямів розвитку духовної музики та особливості виконавських традицій в різних регіонах. Значний інтерес у цьому зв'язку викликають процеси поширення духовної музики на теренах Західного Поділля, оскільки цей регіон має свої багаті культурно-мистецькі традиції.

Локальний підхід до вивчення здобутків духовної виконавської практики попередніх поколінь дає змогу зрозуміти особливості розвитку музичного життя Західного Поділля. Ці питання висвітлювали такі вітчизняні дослідники культури та краєзнавці, як Й.Волинський, М.Загайкевич, Л.Кияновська, М.Черепанин, Я.Михальчишин, П.Медведик, Л.Ханик. Проте їхніх праць недостатньо для повного розуміння особливостей розвитку музичних процесів, які відбувалися в Галичині у другій половині XIX ст. – на початку XX ст.

Мета статті – дослідити шляхи поширення, способи функціонування та популяризацію творів духовної музики українських та західноєвропейських композиторів на Західному Поділлі.